

Запрошуємо до обговорення:

УДК: 369.542

О.П. Коваль

**ДІЯЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ІНФРАСТРУКТУРИ СИСТЕМИ
НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

У статті підводяться підсумки розвитку, аналізуються причини незадовільного стану системи недержавного пенсійного забезпечення та наводяться рекомендації щодо подальшого стимулювання роботодавців та найманих працівників до участі у недержавних пенсійних фондах.

The totals of development, reasons are analyzed unsatisfactory state of the system of the unstate pension providing and led recommendation in relation to further stimulation of employers and hired workers to participating in the unstate funds of pensions are worked out in the article.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, пенсійні внески, пенсійні активи.

Якість життя населення значною мірою залежить від пенсійного забезпечення людей похилого віку та впевненості у завтрашньому дні осіб, які працюють. Саме пенсійне забезпечення є основною складовою частиною системи соціального захисту населення. Починаючи з 2004 р., на Україні запроваджено систему недержавного пенсійного забезпечення, але результати й досі залишаються доволі скромними. Протягом п'яти років учасниками системи стали 497,1 тис. осіб, тобто менше 3% працездатного населення.

Наприкінці березня 2010 р. відбулася дискусія серед провідних фахівців щодо подальших шляхів розвитку пенсійної реформи, в тому числі й розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення [1]. Особливості впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення розглянуто у публікації Д. Сандлера [2]. Стан недержавного пенсійного забезпечення в Україні та перспективи його розвитку проаналізували М. Бабірад та В. Оліярник [3].

Проте переважна більшість публікацій з профільної проблематики майже повністю обходять увагою мотиваційний аспект (заохочення роботодавців та найманих працівників до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення). Особливого значення проблема набуває в умовах підготовки Пенсійного Кодексу України.

Метою статті є обґрунтування пропозицій, спрямованих на стимулювання активізації участі працездатного населення в системі недержавного пенсійного забезпечення, яка є одним з шляхів забезпечення гідної старості.

Основні показники діяльності НПФ та динаміку їх змін за п'ять років наведено у табл.1

Таблиця 1

Основні показники діяльності НПФ у 2005 – 2009 рр.

Показники	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість НПФ (на кінець періоду)	54	79	96	109	108
Загальні активи НПФ (млн. грн.)	46	142	281	612	858
Загальна сума пенсійних внесків (наростаючим підсумком з початку діяльності) (млн. грн.), з них:					
від фізичних осіб	2,2	5,3	14,0	26,0	31,8
від фізичних осіб-підприємців	0,01	0,02	0,04	0,1	0,1
від юридичних осіб	34,2	109,1	220,4	556,8	722,7
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (наростаючим підсумком з початку діяльності) (тис. осіб)	88,4	193,3	278,7	482,5	497,1

Джерело: річні звіти Держфінпослуг [Електронний ресурс] / режим доступу: [//www.dfp.gov.ua/732.html](http://www.dfp.gov.ua/732.html).

Відповідно до річних звітів ДКРРФП, кількість НПФ з початку їх діяльності неухильно збільшувалась (з 54 у 2005 році до 109 у 2008 році). У 2009 році вперше зафіксовано зменшення загальної чисельності до 108 од. Але більш детальний аналіз дає де-що іншу картину.

Електронна система оприлюднення інформації про діяльність НПФ містить інформацію про 99 фондів. З них 28 НПФ (28% від загальної чисельності), внесених у реєстр, починаючи з 2004 року, взагалі не мають пенсійних активів, тобто фактично не функціонують.

Жодна хронологічна закономірність у заснуванні фондів, що не функціонують, не простежується. У 2004 р. було зареєстровано 4 такі фонди: у 2005 – 9, у 2006 – 8, у 2007 – 2, у 2008 – 1. Це дає підстави припустити, що засновники таких фондів недостатньо чітко уявляли собі кінцеву мету заснування, або не розраховували власні фінансові можливості. Можливо також, що частина вказаних фондів була зареєстрована з метою їх подальшого перепродажу (19 з 28 НПФ мають одного засновника).

При аналізі показників решті 71 НПФ перш за все звертає увагу нерівномірність розподілення пенсійних активів (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл НПФ за обсягами активів у управлінні

Обсяги активів в управлінні	Кількість НПФ, од.	%	Сума млн. грн.	%
«дуже великі» (більше 100 млн. грн.)	2	2,82	405,91	48,18
«великі» (від 10 до 100 млн. грн..)	12	16,90	350,72	41,63
«середні» (від 1 до 10 млн. грн.)	19	26,76	75,68	8,98
«малі» (менше 1 млн. грн.)	38	53,52	10,16	1,21
Всього	71	100,00	842,47	100,00

Джерело: розраховано автором за матеріалами офіційного веб-сайту Держфінпослуг: <http://www.dfp.gov.ua>.

У двох найбільших фондах (група «найбільш великі») сконцентрували 405,91 млн. грн., що складає 48,18 % від загальної суми активів в управлінні, в тому числі:

- ВНПФ «Перший національний відкритий пенсійний фонд» – 115,48 млн. грн.;
- КНПФ НБУ – 290,43 млн. грн.

Причому, якщо перший функціонує з 2004 року, то фонд НБУ почав діяльність наприкінці 2007 року. До групи «великих» можна віднести 12 фондів (або 16,90% від загальної кількості), в кожному з яких під управлінням знаходиться від 10 до 100 млн. грн. Загальна доля активів системи недержавного пенсійного забезпечення під управлінням цієї групи сягає 41,63%.

Окрему увагу привертає ВНПФ «Емерит-Україна», який у групі великих фондів посідає першу сходинку за загальною сумою активів 73,44 млн. грн. (початок діяльності – 2008 рік).

До групи «середніх» (від 1 до 10 млн. грн.) відносяться 19 фондів (26,76% від загальної кількості). На їх долю припадає 8,98% від загальної кількості пенсійних активів.

Група «малих» фондів (менше 1 млн. грн.) складає більше половини (38 одиниць або 53,52% від загальної кількості). На частку цієї групи припадає лише 1,21% від загальної кількості активів.

Таким чином, на частку 19% дуже великих та великих НПФ припадає майже 90% активів усієї системи. Така диференціація НПФ по обсягах активів в цілому відповідає закону Парето і свідчить про те, що на ринку послуг з недержавного пенсійного забезпечення сформовано ефективне конкурентне середовище.

Загальна кількість діючих НПФ протягом 2004 – 2008 рр. збільшується в середньому на 16 фондів у рік, але починаючи з 2008 року темпи приросту різко знижуються (6 од. у 2008 році та лише 1 у 2009 році).

У подальшому не очікується ані швидкого зростання кількості фондів ані суттєвого зменшення. На нашу думку, кількість операторів ринку досягла оптимального рівня для нинішнього стану розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. З урахуванням резерву фондів «на продаж» можна припустити, що процес інтенсивного формування системи закінчився. У найближчій перспективі (2 – 3 роки) кількість діючих НПФ стабілізується на рівні 70 – 75 суб'єктів.

У розрізі видів структура діючих НПФ така: 11,27% складають корпоративні фонди (8 од.), 9,86% – професійні (7 од.), решта 78,87% – відкриті (56 од.) (табл. 3). Домінування останніх пояснюється універсальністю їх функціонування.

Таблиця 3

Розподіл НПФ за видами та вартістю активів

Вид фонду	Кількість (од.)	%	Вартість активів (млн. грн.)	%
відкриті	56	78,87	401,17	47,62
корпоративні	8	11,27	374,21	44,42
професійні	7	9,86	67,08	7,96
Всього	71	100,00	842,46	100,00

Джерело: розраховано автором за матеріалами офіційного веб-сайту Держфінпослуг: <http://www.dfp.gov.ua>.

Невідповідність структур видів фондів і обсягів активів пояснюється тим, що до складу корпоративних відноситься найбільший КНПФ НБУ.

Якщо середній рівень приросту пенсійних внесків протягом 2005 – 2008 рр. склав 155% щорічно, то в 2009 р. показник зменшився до 29,46%. На нашу думку, це є початком тенденції до зниження темпів щорічного приросту пенсійних внесків.

Якщо не брати до уваги пенсійні внески КНПФ НБУ та ВВПФ «Емерит-Україна», які розпочали активну діяльність у 2008 р. та активи яких перевищують 42% загальних активів системи, вказана тенденція стає ще більш наочною.

Значною мірою це пояснюється дією фінансово-економічної кризи, внаслідок якої стан господарської діяльності підприємств значно погіршився. Але з великою долею ймовірності можна стверджувати, що це є також наслідком насиченості ринку послуг з недержавного пенсійного забезпечення на сучасному етапі його розвитку.

Протягом 2005 – 2008 рр. співвідношення внесків від фізичних та юридичних осіб коливалось від 6,43% у 2005 р. (максимальний показник) до 4,64% у 2008 р. (мінімальний показник). У 2009 р. показник склав 4,40% тобто досяг історичного мінімуму.

Разом з тим, частка пенсійних внесків від підприємців-фізичних осіб неухильно зменшується: з 0,03% у 2005 р. до 0,01% у 2009 році. На нашу думку, це може пояснюватись спільною дією двох факторів:

- втрата менш заможною частиною населення спроможності прийняти участь у власному недержавному пенсійному забезпеченні внаслідок значного погіршення рівню життя;
- недостатня вмотивованість більш заможної частини населення.

З великою часткою ймовірності можна передбачити поглиблення вказаної тенденції у 2010 році внаслідок незадовільного рівня інвестиційного доходу, отриманого НПФ впродовж 2009 року.

За результатами 4-ого кварталу 2009 року до НПФ надійшло 55,00 млн. грн. пенсійних внесків. З цієї суми 41,75 млн. грн. (75,91%) припадає на долю «дуже великих» і «великих» фондів. Разом з тим, 10 з 71-го діючого фонду залишились без внесків. Цілком логічно, 8 з них відносяться до групи «малих» фондів, але 1 – до групи «середніх» (НТ ВВПФ «Дністер», загальна вартість активів під управлінням 2,81 млн. грн., початок функціонування – кінець 2004 року), та 1 – до групи «великих» (ВВПФ «Емерит – Україна», загальна вартість активів під управлінням – 73,45 млн. грн., початок функціонування – 2008 рік).

Недонадходження пенсійних внесків у 4-му кварталі 2009 р. може пояснюватись як складнощами фінансово-господарського стану роботодавців, так й зниженням їх інтересу до системи в цілому (або сукупною дією обох факторів).

Співвідношення пенсійних виплат та пенсійних внесків у 4 кв. 2009 рр.

Таблиця 4

Співвідношення пенсійних виплат і пенсійних внесків у 4 кв. 2009 рр.

Групи фондів	Пенсійні внески (млн. грн.)	Пенсійні виплати (млн. грн.)	%
Дуже великі (більше 100 млн. грн.)	34,10	8,80	25,80
Великі (від 10 до 100 млн. грн.)	7,65	8,00	104,62

Середні (від 1 млн. до 10 млн. грн.)	12,08	1,21	10,03
Малі (менше 1 млн. грн.)	1,18	0,25	21,55
Всього	55,00	18,27	33,21

Джерело: розраховано автором за матеріалами офіційного веб-сайту Держфінпослуг: <http://www.dfp.gov.ua>.

Проте в групі «великих» фондів сума виплат перевищила суму внесків. Загалом це пояснюється віковою структурою вкладників, велику долю серед яких складають особи від 40 до 55 років (41,4%). Доля осіб до 40 років складає 44,4%. З урахуванням вимог ч. 2 ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» щодо отримання пенсійних виплат при досягненні віку на 10 років менше, ніж при загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні, та враховуючи загальну демографічну тенденцію в Україні можемо припустити, що в подальшому співвідношення пенсійних внесків та виплат буде збільшуватись на користь останніх. У свою чергу, це ще більше ускладнить задачу формування довгого інвестиційного ресурсу.

Інфраструктура ринку недержавного забезпечення характеризується відносною сталістю (табл. 5).

Таблиця 5

**Інфраструктура ринку недержавного пенсійного забезпечення
станом на 01.01.2009 р.**

Суб'єкти інфраструктури	Кількість
Адміністратори НПФ	37
Компанії з управління активами	58
Зберігачі	29

Джерело: розраховано автором за матеріалами офіційного веб-сайту Держфінпослуг: <http://www.dfp.gov.ua>.

За даними ДКРРФП кількість адміністраторів, які мають договори на обслуговування НПФ у 2008 році зменшилась на 15% та становить 37 осіб, з яких 17 обслуговують більш, ніж один НПФ. Зменшення кількості адміністраторів пояснюється високою концентрацією ринку надання послуг з адміністраторів пояснюється високою концентрацією ринку надання послуг з адміністрування через падіння економічного інтересу до цього виду діяльності та великою кількістю малопотужних НПФ, діяльність яких є малорентабельною або збитковою.

Оскільки зростання кількості НПФ у 2009 році майже зупинилось та в найближчий період навряд чи відновиться, в подальшому слід чекати стабілізації (або навіть певного скорочення) кількості інфраструктури ринку НПФ.

Також відносною сталістю характеризується географія розташування НПФ (табл. 6)

Таблиця 6

Розподіл НПФ по регіонах України

Місцезнаходження Ради НПФ	Кількість НПФ, од.	%
М. Київ	72	72,73
Дніпропетровська обл.	8	8,08

Донецька обл.	5	5,05
Львівська обл.	4	4,04
Івано-Франківська обл.	4	4,04
Харківська обл.	2	2,02
Запорізька обл.	1	1,01
Херсонська обл.	1	1,01
Одеська обл.	1	1,01
АР Крим	1	1,01
Всього	99	100,00

Джерело: розраховано автором за матеріалами офіційного веб-сайту Держфінпослуг: <http://www.dfp.gov.ua>.

Як видно з наведеного, недержавні пенсійні фонди представлені майже у більше третини областей України.

Таким чином можна зробити наступні висновки.

1. На ринку послуг НПФ сформовано ефективне конкурентне середовище.

Третій рівень пенсійної системи можна вважати інституційно сформованим. Стан інфраструктури (НПФ, адміністратори, КУА, зберігачі) відповідає стану розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення.

Більшість підприємств-роботодавців, що відчували потребу у стимулюванні працівників, створили власні НПФ або приєдналися до існуючих.

2. Цілей, задекларованих при запровадженні третього рівня пенсійної системи, не досягнуто.

Реальна частка працездатного населення, охопленого системою недержавного пенсійного забезпечення, не перевищує 3%. Темпи зростання кількості працівників, що беруть участь у НПФ, уповільнюються внаслідок дії фінансової кризи та слабкої мотивації роботодавців та працівників. Чинні податкові пільги для юридичних осіб при здійсненні внесків до НПФ з точки зору власників та менеджменту не є достатньо привабливими. Ця теза справедлива також по відношенню до податкових пільг для фізичних осіб.

Як наслідок, соціальна захищеність громадян України не має перспектив якісного підвищення та не сформоване потужне джерело довгого інвестиційного ресурсу для економіки.

На нашу думку, за існуючих умов резерви для добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення практично вичерпано.

3. Подальший розвитку системи можливий лише за умови запровадження додаткових стимулюючих факторів.

Дія таких факторів повинна бути спрямована, у першу чергу, на фізичних осіб, як таких, що безпосередньо зацікавлені у власному належному пенсійному забезпеченні.

Відсутність мотивації фізичних осіб щодо прийняття участі в системі недержавного пенсійного забезпечення, на нашу думку, пояснюється двома факторами.

По-перше, недовіра населення до національної грошової одиниці. Події кінця 2008 року вкотре зруйнували крихку довіру громадян України до політики НБУ, й відновити її, вочевидь, вдасться не скоро.

По-друге (як наслідок першого фактору), неможливість вилучення накопичень з системи до настання пенсійного віку. Розуміючи необхідність самостійного забезпечен-

ня гідної старості, населення поступово навчилось користатись альтернативними фінансовими інструментами накопичення, які забезпечують можливість виходу з інвестицій. Достатньо сказати. Що на кінець 2009 року обсяг коштів населення у публічних інститутах спільного інвестування дорівнював 471,1 млн. грн. проти 31,8 млн. грн. внесків населення до НПФ (хоча хронологічно вони почали розвиватись одночасно, з початку 2004 року). Але система публічних ІСІ (так само, як й банківська), на відміну від НПФ, дозволяє у будь-який час (хоча й з певними обмовками вийти з інвестицій).

Будь-яка ефективна мотивація роботодавців, на нашу думку, може базуватись виключно на економічній вигоді (податкові преференції), а відтак у найближчі роки не є можливою з огляду на стан державних фінансів.

Найбільш дієвим фактором мотивації фізичних осіб могла б стати пропорційна участь держави (спів фінансування) за рахунок профіциту держбюджету. Але, знову ж таки, враховуючи стан державних фінансів, такий шлях у найближчій перспективі не може бути прийнятим.

Разом з тим, неможливість вилучення грошових коштів є наріжним каменем системи недержавного пенсійного забезпечення. Відтак, зусилля спеціалістів та нормотворців доцільно зосередити на законодавчому закріпленні стимулюючих факторів не грошового характеру. Наприклад, у випадку загального підвищення пенсійного віку в солідарній системі стосовно учасників НПФ можуть застосовуватись окремі режими розрахунку пенсійного віку та/або нарахування пенсій з солідарної системи. Аналогічні механізми можуть бути розроблені для системи освіти, охорони здоров'я тощо.

Як варіант мотивації юридичних осіб, може розглядатися пом'якшення доступу до рефінансування через державні банки.

1. *Яценко Н.* Пенсійна реформа, що заважає? / Н. Яценко., Ю. Сколотняний // Дзеркало тижня, № 12 (792), 27 березня – 2 квітня 2010; 2. *Сандлер Д.* Особливості впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/722/>; 3. *Бабірад М.М.* Оцінка стану недержавного пенсійного забезпечення в Україні та перспективи його розвитку / М. Бабірад, В. Оліярник // Науковий вісник НЛТУ України.– 2008, вип. 18.9.– С. 174 – 180; 4. Офіційний веб-сайт Держфінпослуг. Річні звіти [Електронний ресурс]// режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/732.html>.